

Joanna Bożeńska <https://orcid.org/0000-0003-3473-6254>
Uniwersytet Warszawski

Ręka w rękę, ramię w ramię, a może pierś w pierś czy łeb w łeb – wielość artykulatorów w komunikacji migowym. Wprowadzenie do dokumentacji języków migowych w krajach bałtyckich

Streszczenie

Znak w komunikacji migowym zbudowany jest z wielu elementów – oprócz dłoni czy przedramion w jego produkcji uczestniczy także klatka piersiowa, głowa, ramiona, twarz, usta, czoło, a nawet nos. Niniejszy artykuł podejmuje próbę przyjrzenia się zagadnieniu niemanualności analizowanej w ramach projektu dokumentacji języków migowych w krajach bałtyckich. Materiał badawczy zgromadzony został w wyniku sesji nagraniowych przeprowadzonych w Wilnie oraz w Rydze z udziałem dorosłych natywnych użytkowników litewskiego i łotewskiego języka migowego. Przedmiotem obserwacji była reprezentacja niemanualna komunikacji migających, celem zaś uchwycenie podobieństw strukturalnych w procesie tworzenia wypowiedzi na podstawie prezentowanego materiału elicytacyjnego w postaci krótkich historyjek obrazkowych. W końcowej części artykułu podkreślone zostało także znaczenie tego typu dokumentacji w utrwalaniu kultury użytkowników opisywanych języków.

Słowa kluczowe: niemanualność, litewski język migowy, łotewski język migowy

Wstęp

Przewrotny z pozoru zabieg językowy przykucia uwagi czytelnika przez zawarte w tytule frazeologizmy somatyczne ma na celu przedstawienie charakterystyki przekazu w językach migowych. W produkcji znaku migowego poza dłońmi uczestniczy część korpusu od pasa w górę – klatka piersiowa, przedramiona, głowa, a szczególnie twarz, oczy,

powieki, brwi, usta, czoło, policzki czy nawet nos, rzadko aczkolwiek zwraca się niekiedy uwagę także na stopy. Treść przekazywana jest poprzez ruch manualny bądź niemanualny w przestrzeni migowej wokół ciała nadawcy komunikatu. Zawarte w tytule frazeologizmy *ręka w rękę* czy *ramię w ramię* zarówno w znaczeniu „iść, stać [...] bardzo blisko siebie, jeden tuż obok drugiego”, jak i „iść, stać [...] razem, solidarnie dążąc do jednego celu”, tożsame *pierś w pierś*, a także potoczne wyrażenie [iść] *łeb w łeb* (*Łeb w łeb*... 2008: 140, 260) odnoszące się do pewnej rywalizacji, utrzymywania takich samych not, dobrze oddają wykorzystanie wielu artykulatorów w komunikacie migowym. Cecha ta przekłada się na symultaniczność przekazu przejawiającą się zsynchronizowaną artykulacją elementów manualnych i niemanualnych w obrębie jednego znaku (Tomaszewski 2005: 63).

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie procesu dokumentacji języków migowych w krajach bałtyckich. Zawarta w tytule figura retoryczna stanowi niejako wstęp do pierwszej części artykułu, gdzie przedstawiona została jedna z możliwych dróg analizy zgromadzonego materiału, skupiona wokół zagadnienia niemanualności. Następnie poprzez zarys sytuacji języków migowych w krajach bałtyckich nakreślony został zakres pola badawczego, obejmujący litewski język migowy oraz łotewski język migowy. Druga część artykułu została poświęcona opisowi procesu dokumentacji tych języków pod kątem analizy sygnałów niemanualnych, ze wskazaniem na znaczenie takiej dokumentacji w utrwalaniu języka i kultury posługującej się nim społeczności.

Niemanualność – analiza zagadnienia

W komunikacie migowym na pierwszy rzut oka wysuwają się dłonie, ewentualnie przedramiona i to, jaki ruch kreślą w przestrzeni. Chociaż pełnią one bardzo ważną rolę, nie są jedynymi artykulatorami wykorzystywanymi w komunikacji wizualno-przestrzennej (Pfau, Quer 2010: 381). W lingwistyce migowej zauważalne jest w ostatnich latach charakterystyczne przeniesienie pola zainteresowania naukowców z artykulatorów manualnych w kierunku niemanualności (Herrmann, Steinbach 2013: 1). Warto w tym miejscu wyjaśnić, jak rozumieć ten termin. Najprościej można by uściślić, że sygnały niemanualne to wszystkie te, które produkowane są bez użycia rąk (łac. *manus* – ręka), jednakże z punktu widzenia języków migowych nie wszystko to, co niemanualne, można uznać za element systemu językowego. Część ciała od pasa w dół, nogi, stopy czy biodra, chociaż z zasady są niemanualne, nie są uważane za elementy niemanualne w komunikacji wizualno-przestrzennej (Herrmann 2013: 34). Niejasność terminologiczna może wynikać również z tego, że część ciała poniżej klatki piersiowej (czyli typowej przestrzeni migania) w przypadku niektórych języków migowych jest miejscem lokalizacji artykulacji manualnej, sama zaś nie jest aktywnym artykulatorem (Crasborn 2006: 668).

Kluczową rolę nośnika znaczenia odgrywa tutaj ciało od pasa wzwyż, tors, ramiona, głowa, twarz oraz jego reprezentacja w przestrzeni, ruchy w pozycji pionowej i poziomej, potrząsanie ramionami, obroty ciała, skinienie głową, mimika twarzy, charakterystyczne unoszenie i marszczenie brwi, przenoszenie wzroku, uwypuklanie polików, ruchy ust, towarzysząca koartykulacja. Elementy te, niezależne z natury, uczestniczą w symulta-

nicznym przekazie razem z wykładnikami manualnymi, jak i same (Crasborn 2006: 668). Poszukując fonicznego odpowiednika dla opisywanego zjawiska gramatycznego, można by wskazać na suprasegmentalny charakter sygnałów niemanualnych, przypominający na przykład funkcję tonów i intonacji w językach fonicznych (Crasborn 2006: 668). W dyskusji naukowej obserwowana jest jednak dychotomia podejścia do opisu języków migowych za pomocą kategorii zaczerpniętych z języków fonicznych (tzn. część badaczy uważa, że doszukiwanie się analogii między komunikacją foniczną i migową może niepotrzebnie ograniczać wieloaspektowy opis tej ostatniej) (Linde-Usiekniewicz 2014: 203).

Przyglądając się zachowaniom komunikacyjnym osób głuchych, trudno nie odnieść wrażenia, że uwaga adresata komunikatu skupiona jest w dużej mierze na twarzy, a nie – jak można by przypuszczać – jedynie na rękach (Siple 1978; Swisher, Christie, Muller 1989).

Próbując opisać rolę pojedynczych mimicznych artykulatorów, niektórzy badacze tworzą swoistą mapę twarzy, gdzie granica wyznaczona mniej więcej w połowie linii owalu twarzy, obejmująca brwi (marszczenie czy unoszenie) oraz oczy, w tym także kierunek patrzenia, oddziela sygnały pełniące zazwyczaj rolę gramatyczną (podobnie jak ruchy głowy i tułowia) od dolnej części twarzy (usta i ruchy, jaki wykonują, połączone często z koartykulacją) o funkcjach leksykalnych (Danielius 2004: 63–64).

Innym jeszcze zagadnieniem, gdzie wyraźnie zauważalne jest występowanie elementów niemanualnych jest „zamiana” bądź też „zmiana ról”, kiedy to osoba migająca wciela się niejako w rolę poszczególnych osób, o których jest mowa w danej wypowiedzi, imitując ich zachowania. Górna część korpusu migającego lub też sama głowa przechylana jest wówczas w jedną lub drugą stronę, wskazując na to, w którą z osób wciela się w danym momencie osoba migająca (w zależności od umiejscowienia punktu referencyjnego w przestrzeni) (Danielius 2004: 120)¹.

Języki migowe w krajach bałtyckich

W drugiej części pracy przedstawiony zostanie mechanizm badania omówionych wyżej zjawisk gramatycznych. Założeniem projektu było przeprowadzenie sesji nagraniowych wśród rodzimych użytkowników łotewskiego (łot. *latviešu zīmju valoda* – LZV) i litewskiego języka migowego (lit. *lietuvių gestų kalba* – LGK)². Według danych opublikowanych przez Europejską Unię Głuchych Łotwę zamieszkuje około 2000 głuchych, a sąsiednią Litwę około 8000. Z danych zgromadzonych przez International Mission Board i zamieszczonych w bazie *Ethnologue* wynika, że liczby te są wyższe – 9900 użytkowników dla Łotwy i 14 500 użytkowników dla Litwy. Zaobserwowane rozbieżności mogą

¹ Odpowiednik litewski (lit.) *vaidmenų kaita*, wersja terminu w literaturze anglojęzycznej (ang.) *role-shifting*, *role-shift*, *constructed action*, Lillo-Martin 2012: 365–377. W tekście przyjęto utrwalony w polszczyźnie termin *zamiana ról*, Czajkowska-Kisil, Kuder, Linde-Usiekniewicz 2014: 179–201.

² LZV i LGK to oficjalnie występujące skróty języków migowych na Łotwie i na Litwie, utworzone od pierwszych liter ich pełnej nazwy w językach fonicznych tych krajów, w dalszej części pracy będą stanowiły odniesienia do łotewskiego (LZV) i litewskiego (LGK) języka migowego.

wynikać z włączenia do grona użytkowników m.in. także osób dwumodalnie dwujęzycznych, czyli przede wszystkim słyszających dzieci głuchych rodziców, posługujących się językiem migowym w codziennej komunikacji (Bożeńska, Pomiankiewicz, Rutkowski 2016: 27–45). Języki migowe w krajach bałtyckich zostały oficjalnie rozpoznane, różny jest natomiast ich status prawny. Zapis o łotewskim języku migowym został zawarty w Ustawie o języku państwowym (łot. *Valsts valodas likums*) z 2000 roku. Po raz pierwszy w litewskich aktach normatywnych po upadku żelaznej kurtyny o litewskim języku migowym wspomniano już w roku 1991. W artykule 4 zatytułowanym *Język migowy ustawy Republiki Litewskiej o społecznej integracji osób niepełnosprawnych* (lit. *Lietuvos Respublikos neigaliųjų socialinės integracijos įstatymas*) widnieje zapis: lit. „Gestų kalba yra kurčiųjų gimtoji kalba.“ – język migowy jest rodzimym językiem głuchych (*Lietuvos Respublikos... 1991*). W 2015 roku świętowano na Litwie dwudziestolecie uznania litewskiego języka migowego za rodzimy język głuchych Litwinów. Na mocy Rozporządzenia w sprawie uznania języka migowego głuchych za język rodzimy (lit. *Dėl kurčiųjų gestų kalbos pripažinimo gimtąja kalba*) z 4 maja 1995 roku przyjęto, że rodzimym językiem głuchych Litwinów jest język migowy, pozostawiając im jednocześnie możliwość uznania języka rodziców za język rodzimy (*Dėl kurčiųjų gestu... 1995*). Dla porównania w Estonii, którą zamieszkuje mniejsza społeczność głuchych, według *Ethnologue* użytkowników języka migowego jest około 1500. Estoński język migowy (est. *eesti viipekeel* – EVK)³ uznany został za niezależny język, w odróżnieniu od przekazywanego wizualnie języka estońskiego, który również otrzymał status oficjalnego wariantu fonicznego estońskiego. Co więcej, każdy język poza estońskim i estońskim migowym uznawany jest za język obcy (Language Act 2011).

Dokumentacja języków migowych w krajach bałtyckich

Przedstawiony poniżej zarys dokumentacji litewskiego i łotewskiego języka migowego (przeprowadzonej w kontrolowanych warunkach, przy użyciu tych samych materiałów elicytacyjnych) wpisuje się w światowe badania korpusowe nad językami migowymi (por. Filipczak i in. 2013: 297–308). Zarówno w przypadku litewskiego, jak i łotewskiego języka migowego tego typu dokumentacji tekstów językowych do tej pory nie odnotowano. W ostatnim czasie ukazała się publikacja poświęcona kontrastywnym badaniom estońskiego i łotewskiego języka migowego, skupiona wokół analizy wybranych cech fonologicznych kształtu dłoni jako jednego z parametrów znaku migowego (Mahoney 2018). Wart podkreślenia jest fakt, że jest to jedna z pierwszych tego typu publikacji dla wspomnianych języków, analizowany w niej materiał leksykalny pochodził jednakże z wizualnego słownika *spreadthesign.org* (międzynarodowego projektu, którego celem jest dokumentacja pewnego wyboru leksyki narodowych języków migowych oraz umożliwienie dostępu do tych danych dla jak największego grona odbiorców za pośrednictwem Internetu). Badanie to nie opierało się zatem na rzeczywistych danych konwersacyjnych.

³ Oficjalne skrócone oznaczenie estońskiego języka migowego.

Tymczasem projekt opisany w niniejszym artykule zakładał zebranie autentycznego materiału empirycznego jako podstawy do dalszych prac.

Pierwsze sesje nagraniowe w ramach omawianego projektu zostały przeprowadzone w Rydze, kolejne w Wilnie, z udziałem odpowiednio dobranej liczby informatorów – natywnych dorosłych użytkowników LZV i LGK⁴. Nieco ponad połowa z nich pochodziła z rodzin, gdzie głuchota przekazywana jest z pokolenia na pokolenie (głusi rodzice, rodzeństwo, małżonkowie, potomkowie). W literaturze przedmiotu określa się ich mianem głuchych dynastycznych (Supalla 2008: 576). Idealny (a jednocześnie bardzo rzadko spotykany jako uczestnik badań) model informatora to przedstawiciel drugiego pokolenia głuchych dynastycznych (Van Herreweghe, M. Vermeerbergen 2012: 1037). Zważywszy jednak na fakt, że występowanie głuchoty w rodzinach słyszących jest zjawiskiem powszechnym, kryterium pochodzenia nie było elementem kluczowym.

W nagraniach uczestniczyli przedstawiciele różnych grup wiekowych, najstarszy z informatorów miał 84 lata, najmłodszy 9⁵. W gronie tym znaleźli się przedstawiciele niemal wszystkich grup społecznych, studenci, uczniowie, osoby aktywne zawodowo, bezrobotni, emeryci i renciści. Każdy z uczestników nagrań wypełniał ankietę sporządzoną w formie pisemnej w języku urzędowym każdego z państw (łotewski, litewski). Znaczna większość pytana o wiek, w którym rozpoczęli migać, podała wczesne lata dziecięce. Pozostali to informatorzy pochodzący z rodzin słyszących, w ich przypadku ekspozycja na język nastąpiła później: naukę języka migowego rozpoczęli wraz z pójściem do przedszkola bądź nawet szkoły. Językiem fonicznym posługują się w formie pisemnej, jedynie przedstawiciele starszego pokolenia zaznaczyli formę pisemną i ustną, co wskazywać może na ślady oralnej metody nauczania w edukacji głuchych powszechnie stosowanej do drugiej połowy XX wieku.

Zgromadzone przy pomocy ankiet informacje umożliwiały pozyskanie istotnych metadanych, poszerzających badania o perspektywę socjolingwistyczną. Zawarte tam pytania dotyczyły przede wszystkim płci i wieku badanych, wykształcenia, ich sytuacji rodzinnej i ekonomicznej, momentu ekspozycji językowej, dostępności usług tłumacza oraz sytuacji, w których pomoc tłumacza jest niezbędna (sytuacje oficjalne, sprawy urzędowe, wizyta u lekarza, inne). W przypadku niejasności czy wątpliwości dotyczących zawartych w ankiecie treści uczestnicy nagrań mieli możliwość konsultacji z moderatorem, który towarzyszył im podczas sesji nagraniowych.

⁴ Osobami przeprowadzającymi nagrania były autorka niniejszego artykułu oraz Emilia Pomiankiewicz z Katedry Językoznawstwa Ogólnego, Wschodnioazjatyckiego Porównawczego i Bałtystyki Uniwersytetu Warszawskiego.

⁵ Według założeń projektu w nagraniach mogą uczestniczyć tylko osoby pełnoletnie, tak by kryteriami doboru uczestników, w tym także kryterium wieku, odpowiadały nagraniom prowadzonym w procesie tworzenia Korpusu Polskiego Języka Migowego w Pracowni Lingwistyki Migowej UW (por. P. Rutkowski i in. *The design and compilation of the Polish Sign Language (PJM) Corpus*, [w:] P. Rutkowski (red.), *Different faces of sign language research*, Warszawa 2017, s. 125–151). Jednolite standardy metodologiczne torują drogę do dalszych badań porównawczych między poszczególnymi językami migowymi. Jednak niewielka liczba uczestników pierwszej sesji nagraniowej spowodowała, że do badania włączono także chętne do wzięcia udziału dzieci. Ze względu na zupełnie inny charakter badania języka nieletnich, dane te mogą posłużyć do dalszych analiz w przyszłości, w omawianym zaś projekcie badawczym nie były brane pod uwagę.

Zadaniem moderatora była pomoc w wyszukiwaniu informatorów, rozpowszechnianie informacji o planowanych nagraniach, wyjaśnianie ich przebiegu i towarzyszenie na miejscu. W przypadku nagrań w Rydze była to osoba głucha, natomiast w Wilnie – słyszcząca, tłumacz litewskiego języka migowego, osoba aktywna w środowisku litewskich głuchych. Niezwykle ważne podczas nagrania było ograniczenie do minimum liczby obecnych osób słyszących, by uniknąć naturalnej zmiany kodu językowego w kontakcie z nienatywnym użytkownikiem języka migowego, a także by uniknąć „paradoksu obserwatora”. Termin ten wprowadzony został przez amerykańskiego lingwistę Williama Labova, który jako jeden z pierwszych podjął się próby gramatycznego opisu języka potocznego młodych Afroamerykanów pochodzących z homogenicznych środowisk miejskich (Czajkowska-Kisil i in. 2014: 179–201). Stanowi on trafny komentarz do badań językowych polegających na gromadzeniu danych w bezpośrednim kontakcie z użytkownikami języka:

The aim of linguistic research in the community must be to find out how people talk when they are not being systematically observed; yet we can only obtain these data by systematic observation (Labov 1978: 209).

Celem badań lingwistycznych wśród danej społeczności jest dowiedzenie się, jak ludzie mówią gdy nie są stale obserwowani; tego typu dane możemy pozyskać jednakże tylko przez stałą obserwację.

Opisując paradoks metodologiczny, na który natrafia badający, autor dodaje:

The problem is of course not insoluble: we must either find ways of supplementing the formal interviews with other data, or change the structure of the interview situation by one means or another (Labov 1978: 209).

Problem ten nie jest oczywiście nierozwiązywalny: musimy znaleźć metodę na uzupełnienie wywiadów o inne dane lub zmienić strukturę sytuacji komunikacyjnej w taki czy inny sposób.

Wybór metody badawczej służącej uzyskaniu jak najlepszych wyników, a przy tym stworzeniu jak najbardziej naturalnych warunków rozmowy wydaje się sporym wyzwaniem zarówno w przypadku języków fonicznych, jak i wizualno-przestrzennych. Niezależnie jednak od kodu, jakim posługują się informatorzy, a także miejsca realizacji nagrań, zastana sytuacja komunikacyjna może wywoływać reakcję stresową u jej uczestników, dlatego ważny jest umiejętny sposób prowadzenia nagrania oraz właściwy dobór materiałów elicytacyjnych dostarczających bodźców do spontanicznego komunikowania się.

Nieprzypadkowy był wybór miejsca, gdzie przeprowadzone zostały nagrania. Dla obu języków były to miejsca dobrze znane i uczęszczane przez osoby głuche. Nagrania LZV realizowane były w siedzibie Łotewskiego Związku Głuchych (*Latvijas nedzirdīgo savienība*) w Rydze, w przypadku LGK miejscem realizacji nagrań było Litewskie Centrum Kształcenia Głuchych i Niedosłyszących (*Lietuvos kurčiųjų ir neprigirdinčiųjų ugdymo centras*) w Wilnie. Informatorzy uczestniczyli w nagraniach parami, były to zarówno pary mieszane, jak i jednolite pod względem płci oraz wieku. Przed rozpoczęciem nagrania moderator wyjaśniał przebieg nagrania, przedstawiał pokrótce zadania, szacowany czas realizacji, odpowiadał na pojawiające się pytania. Co ciekawe, sami uczestnicy nagrań w trakcie wymiany par dzielili się informacjami i wrażeniami z tego, co czeka za drzwiami

do studia nagraniowego. Moment ten nie był rejestrowany, był to czas na aklimatyzację w nowej sytuacji.

Informatorzy nagrywani byli w pozycji siedzącej, przed sobą mieli komputer, na którego ekranie wyświetlany był materiał elicytacyjny, różny dla każdego z uczestników jednej sesji. Zadaniem było obejrzenie i przekazanie informacji siedzącemu na wprost interlokutorowi.

W procesie dokumentacji LGK i LZV uwzględniono kwestię praw wizerunkowych informatorów. W trosce o poszanowanie prawa do ochrony danych osobowych każdy z uczestników wypełniał ankietę personalną opatrzoną klauzulą o zgodzie na przetwarzanie danych osobowych, w tym wizerunku, w ramach badań naukowych.

Materiał rejestrowany był przez 3 kamery z 3 różnych perspektyw. Dwie z nich skierowane były bezpośrednio na informatorów, ustawione w perspektywie ukośnej, w planie półzbliżonym, trzecia umieszczona została nieco wyżej, pośrodku studia, dzięki czemu otrzymany został rzut z góry. Kamerom towarzyszyło światło lampy, doświetlające drugi plan, nieskierowane bezpośrednio w kierunku informatora.

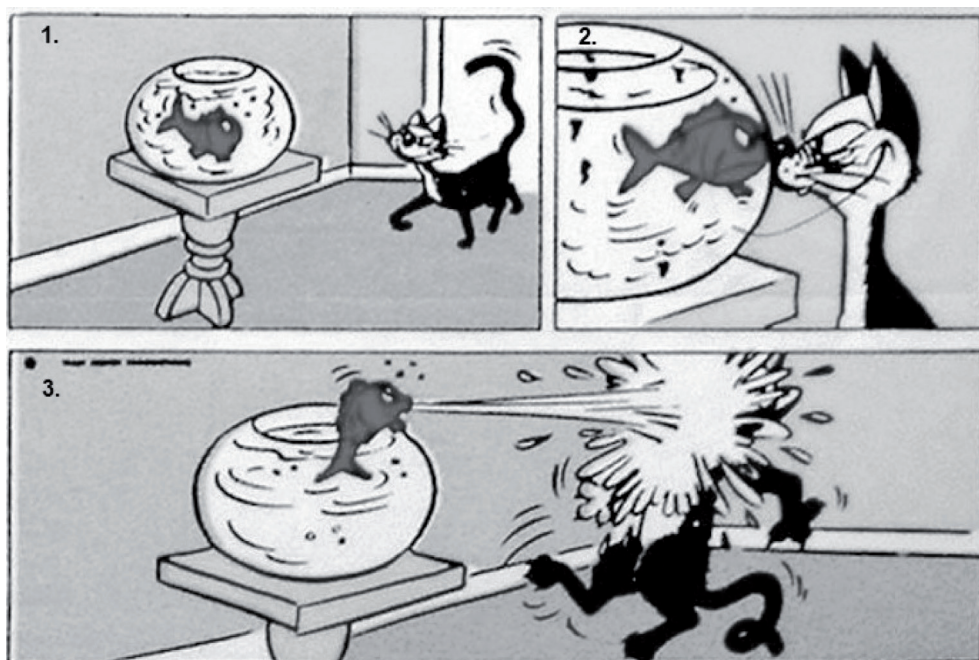

Rysunek 1. Organizacja przestrzeni studia nagraniowego

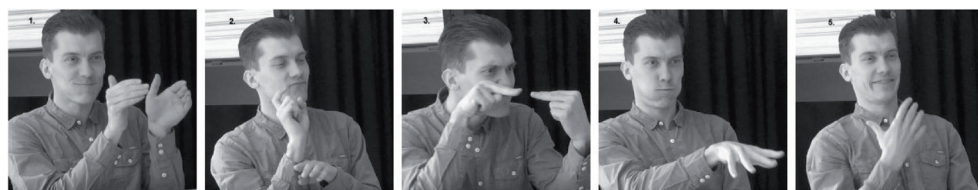
Za materiał elicytacyjny posłużyły różnego rodzaju historyjki obrazkowe, komiksy, krótkie filmiki, których bohaterami były postacie znane z filmów animowanych wytwórni The Walt Disney Company, wymagające od uczestników użycia różnorodnych konstrukcji gramatycznych. Głównym przedmiotem obserwacji była warstwa niemanualna komunikacji między dwiema nagrywanymi osobami. Selektywny dobór bodźca elicytacyjnego

w postaci krótkich historyjek obrazkowych pozbawionych tekstów w języku pisany pozwolił na eliminację możliwej interferencji języka fonicznego, która nie była przedmiotem badania. Wielość postaci i zdarzeń oraz wartka, niepozbawiona dozy humoru akcja służyły sprowokowaniu jak najnaturalniejszych narracji.

Wyświetlany materiał cechowała pewnego rodzaju gradacja, objętość jednej sekwencji materiału wzrastała proporcjonalnie do upływającego czasu. Czas przewidziany na jedną sesję nagraniową wynosił jedną godzinę zegarową. Z uwagi jednak na przebieg nagrań, charakter tworzenia wypowiedzi, tempo migania czy rozmowność danej pary informatorów czas ten wydłużał się lub skracał.

Rysunek 2. Przykładowy materiał elicytacyjny

Rysunek 3. Relacjonowanie w LGK obejrzanej historyjki obrazkowej

Przedstawione na rysunku 3 fragmenty odtwarzanej historyjki obrazkowej to materiał zarejestrowany przez jedną z dwóch kamer bocznych, ustawioną na wprost migającego, dającą rzut frontalny. Zobrazowane w formie kolażu zdjęcia to nie następujące bezpośrednio po sobie kadry, lecz wybrane, odpowiadające chronologii zdarzeń. Podzieloną na

trzy obrazy historyjkę przedstawia rysunek 2. Fragmenty dotyczące kota przedstawione są w pozycji z głową odchylną do tyłu (kadry 2 i 5 na rysunku 3), te natomiast, które dotyczą rybki – z głową przechyloną do przodu (kadry 3 i 4 na rysunku 3). W części pierwszej dochodzi do przedstawienia bohaterów: kot i rybka – kadry 1 i 2 (rysunek 3), w tym wypadku, w kadrze 1 widoczna jest szklana kula, w której znajduje się rybka. Ruchom manualnym odzwierciedlającym kształt przedmiotu towarzyszy charakterystyczna mimika. Kadr 2 przedstawia kroczącego dumnie kota. Część druga historyjki obrazkowej (rysunek 2) to spotkanie, niejako konfrontacja bohaterów, nagły zwrot akcji. Moment, w którym rybka i kot spoglądają na siebie, jest tutaj kluczowy. Dochodzi do zmiany ról, migający w jednej chwili wciela się w postać ryby, następnie kota i znowu ryby, a towarzyszy temu przeniesienie wzroku i umiejscowienie go w innym punkcie przestrzeni.

W części finalnej, trzeciej dochodzi do kulminacji wydarzeń, co widać na zdjęciu 4 i 5 (rysunek 3): rybie udaje się przechytrzyć kota i oblać go wodą. Nabrzmiałe od wody policzki migającego to element pantomimy (kadr 4 na rysunku 3), widoczny na zdjęciu ruch ręki przywołuje natomiast strumień wody. Znajdujący się w opresji kot próbuje bezskutecznie odeprzeć atak, w wyniku czego korpus migającego przechyla się zauważalnie do tyłu, towarzyszy temu wyraźnie zaznaczona mimika w postaci rozwartych ust.

Przedstawiony pokrótce fragment zarejestrowanego materiału językowego pozwala dostrzec właściwą językom migowym swobodę zmiany postaci z jednej na drugą (kot, ryba) czy powrotu do roli narratora. Informator w przekazie wizualno-przestrzennym wykorzystuje różne elementy, takie jak przechylenie głowy w bok, odchylenie tułowia (ruchy do przodu/do tyłu), wznoszenie/opuszczanie ramion czy przeniesienie wzroku i umiejscowienie go w konkretnym punkcie przestrzeni wraz z towarzyszącą tym działaniom mimiką (uwypuklenie policzków, ściągnięcie brwi, ruchy warg). Z imitacyjnego punktu widzenia można uznać, że wszystkie te zabiegi służą odtworzeniu psychofizycznego stanu relacjonowanych postaci czy charakteru zdarzeń. Jednak, co istotne, nie mamy tu do czynienia z tworzonymi ad hoc pantomimami, lecz ze skonwencjonalizowanymi sygnałami niemanualnymi. Dowodzi tego porównanie, jak tę samą sekwencję wydarzeń opisują różne osoby migające: w poszczególnych relacjach obserwujemy bardzo wiele podobieństw strukturalnych, co oznacza, że zachowania mimiczne należy tu postrzegać jako inherentny składnik systemu językowego. Praca nad materiałem, w którym elementy gramatyczne stykają się z gestowymi, stanowi istotne wyzwanie dla anotatorów (Lilo-Martin 2012: 365–377). W projektach badawczych tego typu bardzo ważne jest współdziałanie lingwistów z informatorami, natywnymi użytkownikami języków migowych. Dalsza segmentacja i dogłębna analiza powstałego minikorpusu litewskiego i łotewskiego języka migowego pod kątem określonego zagadnienia gramatycznego omówionego w pierwszej części artykułu jest kolejnym (trwającym obecnie) etapem realizowanego projektu.

Podsumowanie

Niniejszy artykuł jest próbą zwrócenia uwagi na języki migowe głuchych Litwinów i Łotyszy, a w szczególności na rolę, jaką odgrywają w nich elementy niemanualne. Co istotne,

badanie dotyczy nie tyle afektywnej gestykulacji, lecz przede wszystkim skonwencjonalizowanej warstwy systemu językowego, rozpatrywanej z punktu widzenia gramatyki LGK i LZV. Ze względu na brak dotychczasowych badań opartych na metodach korpusowych dla litewskiego i łotewskiego języka migowego oraz ich złożoną specyfikę komunikacyjną bliższe opisywanej dokumentacji języków migowych jest spojrzenie jakościowe niż ilościowe. Warto podkreślić, że zbieranie tekstów językowych służy w tym wypadku nie tylko analizie lingwistycznej, lecz także dokumentowaniu kultury litewskich i łotewskich Głuchych. Wielka litera w tym ostatnim słowie sygnalizować ma, że w prezentowanym w niniejszym tekście podejściu społeczności te uważane są za mniejszości językowe.

Bibliografia

- Bożeńska J., Pomiankiewicz E., Rutkowski P. (2016), *Komunikacja migowa Głuchych w krajach bałtyckich: perspektywa lingwistyczna*, „Prace Bałtystyczne: język, literatura, kultura”, t. 6.
- Crasborn O.A., *Nonmanual Structures in Sign Languages* (2006), [w:] K. Brown (red.), *Encyclopedia of Language & Linguistics*, Second Edition, Vol. 8, Oxford.
- Czajkowska-Kisil M., Kuder A., Linde-Usiekiewicz J. (2014), *Przestrzeń i ruch jako elementy strategii narracyjnych w opowiadaniu historyjek obrazkowych w PJM*, [w:] P. Rutkowski, S. Łozińska (red.), *Lingwistyka przestrzeni i ruchu. Komunikacja migowa a metody korpusowe*, Warszawa.
- Danielius M. (2004), *Lietuvių gestų tyros pagrindai*, Vilnius.
- Filipczak J., Łacheta J., Łozińska S., Mostowski P., Rutkowski P. (2013), *Jak powstaje korpus polskiego języka migowego (PJM)?*, „Polonica”, t. XXXIII.
- Herrmann A. (2013), *Modal and Focus Particles in Sign Languages: A Cross-Linguistic Study*, Berlin.
- Herrmann A., Steinbach M. (red.) (2013), *Nonmanuals in Sign Language*, Amsterdam.
- Labov W. (1978), *Sociolinguistic Patterns*, Oxford.
- Lillo-Martin D. (2012), *Utterance reports and constructed action*, [w:] R. Pfau, M. Steinbach, B. Woll (red.), *Sign Language. An International Handbook*, Berlin.
- Linde-Usiekiewicz J. (2014), *Linearność i nielinearność w językach naturalnych*, [w:] P. Rutkowski, S. Łozińska (red.), *Lingwistyka przestrzeni i ruchu. Komunikacja migowa a metody korpusowe*, Warszawa.
- Łeb w łeb, ramię w ramię, ręka w rękę* (2008), [w:] E. Sobol (red.), *Słownik frazeologiczny PWN z Bralczykiem*, Warszawa.
- Pfau R., Quer J. (2010), *Nonmanuals: their grammatical and prosodic roles*, [w:] D. Brentari (red.), *Sign Languages*, Cambridge.
- Rutkowski P., Kuder A., Filipczak J., Mostowski P., Łacheta J., Łozińska S. (2017), *The design and compilation of the Polish Sign Language (PJM) Corpus*, [w:] P. Rutkowski (red.), *Different faces of sign language research*, Warszawa.
- Siple P. (1978), *Visual Constraints for Sign Language Communication*, “Sign Language Studies”, Vol. 19.

Supalla T. (2008), *Sign language archaeology: integrating historical linguistics with fieldwork on young sign languages*, [w:] R. Müller de Quadros (red.), *Sign Languages: spinning and unravelling the past, present and future. TISLR9, forty five papers and five posters from the 9th. Theoretical Issues in Sign Language Research Conference*, Florianopolis.

Swisher V., Christie K., Miller S. (1989), *The Reception of Sign in Peripheral Vision by Deaf Persons*, "Sign Language Studies", Vol. 63.

Tomaszewski P. (2005), *O niektórych elementach morfologii polskiego języka migowego: złożenia (cz. I)*, „Poradnik Językowy”, nr 2.

Van Herreweghe M., Vermeerbergen M. (2012), *Data collection*, [w:] R. Pfau, M. Steinbach, B. Woll (red.), *Sign Language. An International Handbook*, Berlin.

Źródła internetowe

Dėl kurčiųjų gestų kalbos pripažinimo gimtąja kalba, 1995, <https://www.e-tar.lt/acc/legalAct.html?documentId=TAR.B09F70DC5CB2> [dostęp: 30.04.2018].

Language Act, 2011, <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/506112013016/> [dostęp: 30.04.2018].

Lietuvos Respublikos neigaliųjų socialinės integracijos įstatymas, 1991, <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.199156E4E004/OzxwpqjsAN> [dostęp: 30.04.2018].

Mahoney S., *Apt to change: A Comparison of Handshape Aperture in Estonian and Latvian Sign Languages*, 2018, https://scholarship.tricolib.brynmawr.edu/bitstream/handle/10066/20033/Mahoney_thesis_2018.pdf?sequence=1 [dostęp: 8.05.2018].

Abstract

Hand in hand, arm in arm, but maybe also neck and neck and head to head – the richness of articulators in signed communication.

An introduction to sign language data collection in the Baltics

In sign language, a sign is built up of many elements – apart from the hands or forearms, the chest, head, shoulders, face, lips, forehead and even nose contribute to its production. This article attempts to look at the issue of non-manual communication analysed within the framework of the project of documenting sign languages in Baltic countries. The analysed material was gathered during taped sessions conducted in Vilna and Riga with the participation of adult native users of Lithuanian and Latvian sign language. The object of study was the non-manual representation of signed communications, and the aim was to capture structural similarities in the process of creating communications on the basis of presented elicitory material in the form of short picture stories. In the final section of the article, the author stresses the importance of this kind of documentation in preserving the culture of the users of the languages discussed.

Keywords: non-manual, Lithuanian Sign Language, Latvian Sign Language